

اصول و روشهای تبلیغی قرآن

پدیدآورده (ها) : شریفی، عنایت الله

فلسفه و کلام :: درسهایی از مکتب اسلام :: فروردین 1381، سال 42 - شماره 1
از 63 تا 68

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/42082>

دانلود شده توسط : کافی نت تخصصی نور

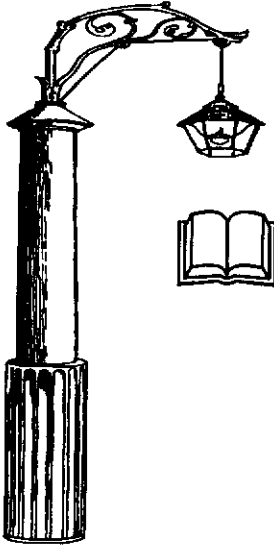
تاریخ دانلود : 21/05/1395

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتال که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه قوانین و مقررات استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

عنایت الله شریفی

اصول و روشهای تبلیغی قرآن

قرآن مجید، برای اجرای هر یک از اصول دعوت خود، یک سلسله روشها و شیوهها را به کار برده که توجه به آنها در امر تبلیغ، بسیار مهم و حافظ اهمیت است.

مقدمه

عصری که در آن قرآن نازل شد، قبائل عرب جزیره العرب دچار انحراف و انحطاط فکری بودند. شرک و بت پرستی سراسر زندگی فردی و اجتماعی آنان را فرا گرفته بود، از نظر اجتماعی دچار هرج و مرج و بی بند و باری خاص بودند، شهوترانی و قدرت، دو عامل اساسی در تنظیم روابط اجتماعی آنان بود.

قرآن کریم در مدت کوتاهی انقلاب عظیمی در جزیره العرب به وجود آورد و اصلاحات گسترده‌ای در ابعاد گوناگون سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و ... ایجاد کرد و آنان را از انحطاط و ضلالت به سوی تعالی و تکامل رهنمون کرد و اعراب متفرق را به امتی واحد مبدل ساخته و جزیره العرب را پایگاهی برای گسترش رسالت جهانی اسلام گردانید. شکی نیست که ایجاد چنین انقلاب عظیمی، نیاز به اصول و روشهایی دارد که هدف ما در این نوشتار، بررسی این اصول و شیوههاست. امید است نهادهای تبلیغی، مبلغان راستین دین مبین اسلام و شاگردان مکتب قرآن از این کتاب انسان ساز درس فرا گرفته و این اصول و شیوهها را در تبلیغشان به کار برند.

واژه «اصل»، اگرچه در لغت به معنای پایه و اساس است، ولی در علوم کاربردی و رفتاری به

معنای قاعده و دستورالعملهای کلی به کار می‌رود و فرق آن با روش‌ها در این است که روش‌ها جزئی‌ترند.^۱

بر این اساس شیوه کار ما در این نوشتار این است که ابتدا «اصلی» را به عنوان قاعده و دستورالعملی کلی بیان نموده و سپس در «روش‌ها»ی مبتنی بر اصل مذکور، شیوه‌های جزئی‌تر را مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد:

۱. اصل تحوّل باطن

یکی از اصول تبلیغی قرآن، ایجاد تحول باطنی است و این اصل بیانگر آن است که در تبلیغ باید به فکر تحول و انقلاب درونی بود و ریشه بیماریها و گناهان را از اندرون جان بیمار برگرد. قرآن با به کارگیری روش‌های زیر؛ دست به چنین انقلاب درونی زده است:

۱. روش اعطای بینش

در این روش سعی بر آن است که تلقی آدمی از امور، دگرگون شود و ایجاد چنین دگرگونی در میان افراد، در حقیقت مبدء تغییر رفتارها و اعمال آنان است.

در قرآن، روش اعطای بینش مورد تصریح قرار گرفته است:

« قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا... »^۲

«به راستی بینش‌هایی از نزد پروردگار شما برایتان آمده است، پس هر که در پرتو آن بینا شود، به سود خود چنین کرده است و هر که کوری ورزد به زیان خود عمل کرده است.»

قرآن کریم در شیوه تبلیغی خود سعی نموده است برای ایجاد چنین انقلاب و دگرگونی، بینش‌های زیر را ایجاد نماید:

الف. بینش درباره نظام هستی.

ب. بینش درباره دنیا.

ج. بینش درباره تاریخ انسان.

د. بینش درباره حقیقت انسان.

۱. ر.ک. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ص ۶۳.

۲. سوره انعام، ۱۰۴.

هم پیش درباره مرگ و عالم پس از مرگ.

۲. روش دعوت به ایمان

روش دعوت به ایمان، ناظر به ایجاد تحویلی باطنی است و هرگاه چنین تحویلی رخ دهد، آثار آن بر ظاهر آدمی و اعمال وی پدیدار خواهد شد.^۱
در قرآن این روش، مکرر مورد استفاده قرار گرفته و خداوند با تکیه بر پیش‌های عطا شده، به عزم و تصمیم و ایمان فرامی‌خواند:

«رَعِمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ فَايْمُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»^۲.

«آنان که کفر ورزیدند چنین پنداشتند که هرگز (پس از مرگ) مبعوث نخواهند شد، بگو چرا؟ سوگند به خدایم که بی‌تردید مبعوث خواهید شد سپس به حتم نسبت به کردارهایتان آگاهانده خواهید شد و این بر خدا آسان است پس به خدا و رسول او و نوری که (در آیات قرآن) فرو فرستادیم، ایمان بیاورید و خدا بر آنچه می‌کنید، کاملاً آگاه است.»

۳. روش دفع بدی به خوبی

یکی از روش‌های مفید تبلیغی، برای ایجاد تحول و دگرگونی، روش پاسخ بدی به نیکی است. این، روش عملی اولیاء دین بوده است که نمونه بارز آن را در رفتار رسول خدا ﷺ می‌بینیم که پس از فتح مکه همه را با روی گشاده و آغوش باز پذیرفته و عفو نمود و دستور قرآن همین است:

«إِذْ دَفَعْنَا بِالْحَسَنَةِ...»^۳
«وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ إِذْ دَفَعْنَا بِالْحَسَنَةِ»^۴.

لازم به یادآوری است که این روش تنها در مواضعی خاص قابل استفاده است. زیرا استفاده از این روش در برخی موارد مُضَرّ است، بلکه باید در بعضی اوقات در مقابل خصم و انسان‌های لجاج، بی‌اعتنا و بی‌توجه بود که این خود یکی از روش‌های تبلیغی است.

۱. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ص ۶۵.

۲. مؤمنون: ۹۶.

۳. تغابن: ۷.

۴. فصلت: ۳۴.

۲. اصل مخاطب شناسی

یکی از ارکان اساسی تبلیغ، مخاطب و پیام گیرنده است زیرا اگر مخاطبی نباشد که پیام را دریافت کند، تبلیغ و پیام رسانی معنی پیدا نخواهد کرد. بنابراین بحث از مخاطب و شناخت وی یکی از اصول بسیار مهم تبلیغ است و مبلغ باید بداند که مخاطب کیست؟ گروه‌های سنی مخاطبین چه کسانی هستند و از نظر روانی به چه چیزی گرایش دارند و به چه چیزی دل بستگی دارند^۱.

نزول تدریجی آیات قرآن کریم طی بیست و سه سال دعوت رسول خدا ﷺ و تکمیل شریعت و احکام متناسب با ظرفیت و اوضاع مختلف، بیانگر توجه و اهتمام قرآن به مخاطب شناسی و مقتضیات حال مخاطبین است.

روش‌های تبلیغی اصل مخاطب شناسی

۱. روش زمینه سازی: در این روش تبلیغی، قرآن ابتدا مخاطب را از نظر روحی آماده می‌سازد و به تدریج احکام متناسب با ظرفیت مخاطبین را بیان می‌کند مثلاً آیات مربوط به حرمت «شراب مسکر و قمار» با توجه به زمینه سازی روحی مخاطب آغاز می‌شود و در مرحله نخست از مضار و منافع قمار و مشروبات سخن به میان می‌آورد و ضرر آن را گوشزد می‌کند:

«يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا...»^۲

«در باره شراب و قمار از تو سؤال می‌کنند، بگو: در آنها گناه و زیان بزرگی است؛ و منافعی (از نظر مادی) برای مردم دربر دارد؛ (ولی) گناه آنها از نفعشان بیشتر است...».

سپس در آیه‌ای دیگر با لحن شدیدتر عنوان می‌کند که شراب و قمار، عمل شیطانی است که باید از آن اجتناب کرد:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ...»^۳

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید! شراب و قمار و بتها و ازلام [= نوعی بخت آزمایی]، پلید و از عمل شیطانست، از آنها دوری کنید...».

۱. رهبر، محمد تقی، پژوهش در تبلیغ، ص ۱۶۸.

۲. مائده: ۹۰.

۳. بقره: ۲۱۹.

آنگاه با ذکر فلسفه حرمت شراب و قمار و تأثیر آن در آلودگی روحی و تیرگی روابط اجتماعی می‌فرماید:

«إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيُصَدِّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ...»^۱.

«شیطان می‌خواهد به وسیله شراب و قمار، در میان شما عداوت و کینه ایجاد کند، و شما را از یاد خدا و نماز باز دارد...».

آنگاه، پس از آماده‌سازی زمینه‌های لازم در روح مکلفین، به بیان حرمت «فواحش و اثم و بغی» که یکی از مصادیق آنها شراب و قمار است، پرداخته و این آیه نازل می‌شود:

«قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ وَ مَا بَطَّنَ وَ الْإِثْمَ وَ الْبَغْيَ...»^۲.

«بگو: خداوند، تنها اعمال زشت را، چه آشکار باشد چه پنهان، حرام کرده است؛ و (همچنین) گناه و ستم بناحق را...».

بدین ترتیب، بیان می‌کند که آنچه در قمار و شراب به عنوان «اثم» آمده، از مصادیق حرام بوده و حکم صریح آن حرمت است^۳.

۲. روش تغییر موقعیت از آنجا که شرایط مختلف زمانی، مکانی، اجتماعی و ... مبدأ تأثیرگذارهای متفاوتی است، برای ایجاد حالات مطلوب لازم است روابط آن با شرایط مزبور را تغییر دهیم.

با دقت در قرآن نمونه‌های زیادی از روش تغییر موقعیت را می‌بینیم از جمله:

۱. قرآن در برخورد با کفاری که به هیچ طریقی به راه راست هدایت نمی‌شوند و دست از دشمنی با دین خدا بر نمی‌دارند، بالحنی تند و بدون «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» می‌فرماید:

«بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ ظَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»^۴.

«(این، اعلام) بی‌زاری از سوی خدا و پیامبر او، به کسانی از مشرکان است که با آنها عهد بسته‌اید!».

و یاد در جای دیگر دربارهٔ ابولهب می‌فرماید:

۱. مائده: ۹۱.

۲. اعراف: ۳۳.

۳. طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان، ج ۶، ذیل آیه ۹۱ - ۹۰ از سوره مائده.

۴. توبه: ۱.

«تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ»^۱.

«بریده باد دو دست ابی لهب و بریده باد».

و در جای دیگر خداوند تبارک و تعالی هنگام رفتن موسی و هارون به سوی فرعون از آنان می‌خواهد که با او به نرمی سخن گویند و از پرخاش‌گری پرهیزند:

«إِذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ»^۲.

«به سوی فرعون بروید که او طغیان کرده است و با او به نرمی سخن گوید، امید است که به خود آید یا از خدا بترسد».

۲. لقمان به فرزند خود در کنار فرمان به نماز، به امر به معروف و نهی از منکر دستور می‌دهد درحالی که معمولاً در کنار نماز، زکات مطرح است و این به خاطر آن است که نوجوان معمولاً مالی ندارد تا فرمان زکات به او داده شود.^۳

«يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَآمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ...»^۴.

«پسر! نماز را برپا دار، و امر به معروف و نهی از منکر کن، و در برابر مصیبتی که به تو می‌رسد، شکیبا باش...».

۳. آیاتی که در مکه نازل شده است، فقط خطوط کلی جهان‌بینی، توحید و مسائل اخلاقی را مطرح کرده و به احکام دشوار فرا نخوانده است و بسیاری از احکام دشوار بعد از هجرت رسول خدا ﷺ از مکه به مدینه نازل شد یعنی، وقتی فکرها و اندیشه‌ها عوض شد، و جهان‌بینی الحادی به جهان‌بینی توحیدی تبدیل شد، آنگاه به احکام دشوار فرا خواند بدین ترتیب، علامه طباطبائی رحمته الله علیه یکی از راههایی را که برای تشخیص سوره‌های مکی و مدنی بیان نموده است، بررسی محتوای آن سوره است، اگر سوره درباره احکام و فروع جزئی سخنی دارد، مدنی است و اگر فقط درباره خطوط کلی دین، جهان‌بینی اخلاقی و ... سخنی دارد، مکی می‌باشد.^۵

دنباله دارد

۱. لهب: ۱.

۲. طه: ۴۴ - ۴۳.

۳. قرآتی، محسن، قرآن و تبلیغ، ص ۷۵.

۴. لقمان: ۱۷.

۵. جوادی آملی، عبدالله، به نقل از مجله معرفت، ۷ - ۱۳۷۱، ص ۹ - ۸.